

texte utile în demersul său științific, dar până și pe acelea le-a ales fără discernământ. Căci, în ceea ce privește teza mea de doctorat, ar fi fost mult mai util să preia din ea puținele paragrafe în care se abordează atitudinea pe care unii dintre românii ardeleni, clerici cu nume greu în istoria limbii și cărții românești, au manifestat-o față de Patriarhia Ecumenică în anii dintre depunerea mitropolitului Sava Brancovici și alegerea lui Varlaam, când redactarea *Zaconicului, ce-i zice cartea legilor* scoate în evidență o adevărată luptă pentru autonomie a Bisericii ardeleni. Lupta pentru desfacerea legăturilor este cea mai bună dovadă că acele legături funcționau, în bună măsură întreținute pe căile descrise de părintele Bolea. Dar această luptă face și ea parte din istoria legăturilor și nu trebuia trecută cu vederea, doar pentru că ar fi întunecat tabloul luminos al comuniunii de credință sau pentru că ar fi fost purtată de persoane cu o moralitate îndoielnică. Chiar Domnia Sa subliniază în „Concluzii” că „Dacă națiunea română s-a format și dezvoltat, în unele perioade, în confruntare cu cea ungară, dacă statul românesc unitar s-a constituit și pe ruinele celui multinațional ungar, dacă Biserica Ortodoxă din Transilvania secole de-a rândul s-a confruntat cu prozelitismul romano-catolic și protestant, nu avem dreptul să susținem altceva. Dimpotrivă, trebuie să reconstituim cu fidelitate faptele și să le explicăm cât mai clar” (p. 316-317). Acest crez, care i-ar sta bine oricărui istoric, a fost însă încălcat prin trecerea sub tăcere a laturii mai puțin plăcute a legăturilor dintre românii ardeleni și Constantinopol, deși neîmplinirile respective puteau fi foarte ușor puse în cărucia prozelitismului catolic sau protestant, reîmprospătându-se astfel tabloul atât de șubred al unor raporturi cvaziinexistente, cel puțin în lumina documentelor cunoscute până acum. De asemenea, nu ar fi trebuit trecute sub tăcere opiniile care nu conveneau, ci era necesară discutarea și contraargumentarea lor. Și, mai ales, nu ar fi trebuit să-și însușească fraudulos munca altora, căci nu s-ar fi consumat un râu de cerneală dacă se inserau alte câteva note în plus, pe lângă cele 1311 înregistrate prin culegerea computerizată. Procedând împotriva propriului său crez și a deontologiei profesionale, părintele Nicolae Bolea a preferat să se limiteze la a ne oferi un exemplu despre cum *nu* trebuie scrisă o carte, demonstrând, pe riscul propriu, că hârtia suportă orice. Hârtia poate, dar nu și comunitatea științifică!

ANA DUMITRAN

Reprezentări ale morții în Transilvania secolelor XVI-XX, coord. Mihaela Grancea, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2005, 346 p.; *Discursuri despre moarte în Transilvania secolelor XVI-XX*, volum de studii editat de Mihaela Grancea și Ana Dumitran, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2006, 562 p.

Deși diferite din punctul de vedere al conținutului, dar mai ales al formei, cele două volume de studii se pretează la o singură prezentare, întrucât ambele se plasează sub aceeași primitoare cupolă a morții, răspunzând noilor direcții pe care thanatologia, ca parte a antropologiei istorice, și le-a trasat în istoriografia românească a ultimelor decade. În același timp, ambele volume fac parte din programul de editare al grantului „Religiozitate și atitudini în fața morții în spațiul transilvan din premodernitate până în secolul XX”, iar o bună parte dintre autorii studiilor se regăsesc atât în *Reprezentări ale morții [...]*, cât și în *Discursuri despre moarte [...]*.

Thanatologia s-a impus ca nou domeniu al cunoașterii în perioada postdecembristă. Diferiți cercetători, dedicați mai mult sau mai puțin domeniului, au încercat să deschidă un spectru cât mai larg al perspectivelor din care poate fi privit fenomenul morții, ca realitate socială complexă. Astfel, au apărut studii de antropologie psihanalitică, cercetări arheologice, studii dedicate tradițiilor funerare, concepțiilor manifestate în rituri și ritualuri, impactului asupra comunităților umane, sentimentelor și atitudinilor pe care moartea le generează, interferențelor culturale pe care fenomenul morții le subsumează, studii privind diferitele tipuri de discurs (magic, religios, științific, literar) în jurul morții etc. Din acest punct de vedere,

volumele de față se constituie într-o reușită machetă a domeniului, urmărind îndeaproape traseele enunțate. Thanatologia se evidențiază, în lumina studiilor din volumele prezente, ca un teren în curs de deștelenire, nicidecum închis, așa cum ar putea apărea neinițiatilor, ci chiar foarte permisiv, utilizând un spectru extrem de larg al surselor, de categorii diverse. Din acest motiv, thanatologia oferă posibilitatea unor multiple abordări metodologice, în principal datorită caracteristicii ei de a fi supusă inter- și transdisciplinarității.

Primul volum, *Reprezentări ale morții*, este deschis de Marius Rotar, cu un studiu având rol coagulant, dacă ne gândim la diversitatea exprimată de articolele ce îi succed. După această primă contribuție, celelalte 12 articole sunt grupate cronologic, corpul lor traversând timpul istoric din evul mediu până în zilele noastre. O parte dintre ele insistă asupra complementarității unor realități și fenomene istorice esențiale. Studiile au la bază surse dintre cele mai diferite asociate fenomenului morții, de la tradiția populară, omiletică și epitafuri, la discursul religios, discursul literar, cel testamentar și până la izvoare de presă. Temei intersecțiilor religiozității și morții îi răspund studiile semnate de Edith Szegedi, Carmen Florea și Valeria Soroștineanu; substanța temelor morții este abordată de Ada Grenner, Mihaela Grancea și Emőke Csapó; moartea ca manifestare a culturii oficiale sau populare face obiectul cercetărilor întreprinse de Ana Dumitran, Laura Stanciu, Corneliu Pădureanu, Andrei Terian, Anca Sultana Avram, Cristina Dogot și, din nou, Mihaela Grancea.

După această privire de ansamblu asupra primului volum, vom recurge și la o succintă analiză punctuală pe marginea unor articole, procedeu care va fi valabil și în cazul celui de-al doilea volum. Cum spațiul nu ne permite o disecare amanunțită fiecărui studiu în parte, vom stăruii numai asupra câtorva dintre ele, în niciun caz din perspectiva dihotomiei bun/rău, ci încercând să zugrăvim, prin alegerile noastre, un tablou cât mai sugestiv, având în vedere atât studii sintetice cât și analitice, de întinderi și vizând epoci și tematici diferite, și, nu în ultimul rând, studii care ne-au provocat semne de întrebare/exclamare mai pronunțate, ori studii care ni s-au părut foarte limpezi din acest unghi. Până la urmă, fiecare studiu își are punctele forte și deficiențele sale, variind doar dozarea procentuală a minusurilor-plusurilor. De asemenea, un mod de prezentare succint ar avea un grad de generalitate prea ridicat. Însușindu-ne de pe acum o posibilă critică vizavi de criteriul ales în selectarea studiilor pentru discuție, vom opera la radiografierea unora dintre ele. Trebuie să mai subliniem că vom exprima punctul de vedere, în mod categoric, al unui neinițiat în domeniul thanatologiei, ceea ce, până la urmă, ar putea oferi un util reper cititorilor (în măsura în care ar fi coroborat și cu altele de acest gen), indicând modul în care producțiile specialiștilor sunt receptate din afară.

După cum menționam anterior, volumul se deschide cu studiul lui Marius Rotar, *Istoriografia românească asupra morții: modele și contramodelle. O lume încă deschisă*. Autorul realizează o „cartografiere” a domeniului, punctând primatul școlii de la *Annales*, defalcând și decriptând resursele fenomenului, criteriile multiple de analiză, cheile și perspectivele complementare de prospecție, trecând în revistă multitudinea de domenii ce își pot atașa tema morții, ca și multitudinea de izvoare ce pot fi investigate, tipurile și categoriile de surse foarte diverse de la o epocă la alta, distingând între abordarea arheologică și nearheologică, vorbind despre pluralitatea „de moduri prin care fenomenul morții, evenimentul morții și reverberațiile sale la nivel social pot fi anchetate”. Autorul subliniază și deficiențele domeniului, explicate, printre altele prin „imposibilitatea distanțării de temă, atât de necesară istoricului și dificultatea, din acest unghi, de a realiza o analiză credibilă”, dar și prin „pericolul intrării sub amprenta spectaculosului datorită subiectului în sine, moartea, care nu se supune nici unui canon și scapă mereu înțelegerii depline”. Pe lângă aceste două „handicapuri” pe care le ridică specificul domeniului, atât de sugestiv punctate de Marius Rotar, autorul mai identifică unul major, de această dată caracteristic unei palete mai largi de tematici, dacă nu chiar întregii istoriografii românești contemporane: dispariția filtrelor criticii. Particularizând pe istoriografia morții,

acumulările cantitative sunt incontestabile, dar autorul se arată sceptic față de ameliorările calitative.

Nu mai puțin convingătoare este partea consacrată efectiv producțiilor istoriografiei morții, înainte și după 1989. Explicația pauperității materializărilor de acest gen înainte de 1989 rezidă în limitarea formelor de expresie și a direcțiilor tematice și metodologice, specifice epocii. Astfel, un întreg arsenal de tematici, lansat de paradigma *Analelor*, a fost lăsat pe dinafară. Însă tânărul cercetător mai identifică încă o cauză, surprinzătoare, am putea spune, a acestei stări de fapte: „conformismul tematic”, după cum însuși se exprimă, cenzura epocii neatingând totuși cote insurmontabile. Fenomenul își prelungește existența până astăzi, când, deși balastul ideologic a fost înlăturat, istoria s-a înnoit dar a rămas aceeași; am spune noi, într-un limbaj informatic, că s-a „updateat” dar nu s-a „upgradat”. În ceea ce privește lucrările apărute după 1989, autorul, după ce punctează primatul școlii clujene, procedează la o trecere în revistă a lor în limita exhaustivului, dar expediindu-le în covârșitoarea lor majoritate în cadrul unor note de subsol, astfel încât prea puține dintre aceste producții rămân spre a fi supuse unei dezbateri particularizate. De asemenea, ne-am fi dorit să aflăm mai multe despre impactul temei și al bibliografiei consacrate ei asupra publicului larg, ca și despre vandabilitatea acesteia.

Altfel, impresionează cantitativul bibliografiei generate de alte spații istoriografice (firește, fără a o neglija pe cea autohtonă), ceea ce ne-a făcut să ne întrebăm, mai mult retoric, dacă se poate vorbi vreodată de „prea multă” bibliografie străină, parcursă și asumată. Într-un alt registru, autorul întrebuițează un stil alert, fluid în mare parte, pe alocuri ușor agresiv, expresiv și, în antiteză cu specificul temei, dar așa cum s-a obișnuit să își răsfețe lectorii, cu o frecvență de aproximativ un zâmbet pe pagină pe care reușește să îl smulgă cititorului. Eforturile lui Marius Rotar de a-și încadra tematica într-un sistem conceptual solid, atotcuprinzător și permeabil în același timp, sunt evidente. Pe alocuri, ne-am fi dorit însă ca aceeași acribie să fie translatată și la nivelul formei scriiturii; de exemplu, paginile 46-50 se constituie într-un singur aliniat.

Lucrarea Laurei Stanciu, *Omiletica lui Petru Maior ca oportunitate de armonizare a Reformei catolice cu Iozefinismul*, este una bine structurată, solidă, construită în jurul unui subiect bine delimitat și definit, pe care autoarea îl urmărește, îl contextualizează, îl aprofundează, îi relevă resursele și aspectele „camuflate”, îl explică și îl interpretează, după un algoritm ce ar trebui să stea la baza oricărui studiu istoric. Studiul pornește de la ideea că politica ecleziastică iozefină își reprezenta preotul ca executant al măsurilor de reformare din domeniul bisericesc. În cadrele unei asemenea politici, preotul era investit cu o dublă misiune, spirituală și civică. Petru Maior, a cărui activitate misionară a fost mai puțin cercetată, sub influența ideilor iluminismului catolic iozefin, apare în cadrul studiului în ipostaza de predicator și autor de predici, redactate la Reghin la cumpăna dintre secolele XVIII-XIX. Analiza focalizează sursele, influențele, formele narațiunii în omiletica lui Petru Maior, împreună cu alte opere similare din epocă, în principal cea a lui Paolo Segneri. În urma unei analize comparative, Laura Stanciu ajunge la concluzia că *Predicile*, *Propovedaniile* și *Didahiile* maioriene sunt inspirate după modelul oferit de călugărul iezuit. Maior nu se limitează însă la traduceri și prelucrări, fiind și creator de predici, în încercarea de a se apropia de specificul auditoriului. În jurul morții, el dezvoltă o adevărată pedagogie, dar într-o manieră cu accente baroce.

Un alt studiu din cadrul aceluiași prim volum asupra căruia vom stăruii este cel semnat de Mihaela Grancea și Emőke Csapo, intitulat *Poarta Marii Treceri sau perspective asupra morții reflectate în epitaful maghiar din Cimitirul Házsongárd în Clujul secolului al XIX-lea*. Studiul propune o cheie mai mult decât interesantă a abordării complexelor mutații petrecute în reprezentările și sensibilitățile colective, pe care le implică fenomenul modernizării, în relație cu istoria cimitirului din Cluj, și în special cu tipologia epitafelor și evoluția dimensiunii și formei monumentului funerar. După primele pagini, ușor prea generoase cu cantitativul informației, în

care este prezentat istoricul cimitirului și al operațiunilor/încercărilor de sistematizare, autoarele înfățișează rezultatele unei anchete întreprinse, de inventariere a 74 de epitafuri din secolul al XIX-lea. Sunt elaborate mai multe tipuri de clasificări pentru inscripțiile funerare: după felul în care este reprezentată și asumată moartea, după chipul morții exemplare, după atitudinile manifestate de supraviețuitori, după apariția/neapariția exprimării credinței în postexistență. Urmează clasificări referitoare la părțile componente ale epitafului, categoriile de vârstă, discuții de natură semantică etc., realizându-se astfel o peisagistică extrem de complexă (și completă, cel mai probabil – rezerva noastră se datorează exclusiv faptului că nu reprezentăm o voce a specialistului în domeniu, după cum am mai menționat), cu variate perspective panoramice și unghiuri de explorare. În final, crezul autoarelor este acela că „moartea a fost și este o realitate proteică, sumă de sensibilități și reprezentări care ne edifică cu privire la natura oricărei civilizații”.

O chestiune ce ar putea ridica obiecții este aceea că autoarele oferă informații extrem de interesante (chiar spectaculoase), pe care nu le însoțesc întotdeauna de trimiterea la sursă. Tocmai interesul pe care îl ridică astfel de informații pare să necesite apariția unei note explicative/bibliografice. De exemplu: „Moartea a devenit și o afacere profitabilă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea de când iau ființă o serie de ateliere și magazine cu o largă ofertă de accesorii funerare” (p. 166), sau, în alt loc: „Câteodată, disperarea provocată de moartea ființei iubite atrăgea după sine actul suicidal. Sinuciderea se concretiza, de cele mai multe ori, prin otrăvirea cu fosforul obținut de la chibrituri” (p. 156). De asemenea, subiectul reclamă o mai puțin sfioasă operațiune de plasare în contextul mai larg al problematicilor de acest gen, ceea ce i-ar putea amplifica o consistență oricum crescută.

La finele primului volum se plasează studiul Cristinei Dogot, *Percepții asupra morții soților Ceaușescu în opinia publică și presa clujeană*. Din capul locului, trebuie să precizăm că nu împărtășim rezerva autoarei cum că un asemenea subiect „poate părea cel puțin lipsit de substanță, dacă nu chiar de sens” (p. 305). În schimb, o asemenea analiză este temerară, greu de realizat, având în vedere că ia în discuție o istorie recentă, chiar foarte recentă, și extrem de sensibilă, drept pentru care și autoarea se oprește asupra unui segment tematic bine delimitat. Nerealizând însă o solidă așezare a presei și opiniei publice clujene pe eșafodajul mai larg al întregului spațiu românesc, nu se justifică totuși, convingător, alegerea Clujului ca studiu de caz.

Autoarea descifrează atitudinile emoționale vizavi de soarta cuplului prezidențial între zilele de 22 și 25 decembrie, indicând și analizând etapele evolutive, ca și registrele multiple ale acestor atitudini pe o perioadă scurtă de timp. La baza studiului stau așadar jurnalele de informație și săptămânalele clujene, Cristina Dogot identificând pentru acestea trei etape de raportare la actul execuției din 25 decembrie: etapa triumfului, etapa distanțării, respectiv etapa „realizării analizelor și încercărilor de diagnoză”. Realizează, de asemenea, asocieri interesante între dimensiunea afectivă și cea legislativă, în privința aceluiași eveniment, și distinge felurite tipuri de articole specifice unor segmente de timp: cu conotații sarcastice și ironice, articole afective etc. Penultima etapă evidențiată de acest curs evolutiv este aceea „în care eliminarea fizică a fostului președinte începe să fie demisticizată și percepută în dimensiunea sa reală, politică și umană, cu conotațiile sale morale (etice și religioase) și legislative (viciile de procedură încep să fie conștientizate, dar nu neapărat și asumate)” (p. 318), deși excerptele din presă pe care le înfățișează apoi autoarea în întâmpinarea demonstrației sale nu par să convingă asupra existenței acestei etape, mai ales prin numărul lor foarte redus. Trecând peste observația că relația dintre aparatul critic, pe alocuri destul de stufos, și textul propriu-zis este una firească (nota critică și corpul textului trebuie să coexiste într-o relație bilaterală, iar nu textul să fie o emanație nedemonstrată a trimiterilor critice), reținem sondajul efectuat pentru analiza evoluției percepțiilor opiniei publice clujene. Au fost interviewați 35 de subiecți „aleși în mod aleatoriu” (p. 321), autoarea menționând totuși și că a încercat „a păstra un oarecare echilibru

între nivelul de studii, vârsta și sexul acestora” și că, în totalitatea lor, subiecții sunt clujeni. Obiecția noastră se ridică față de numărul prea redus de persoane chestionate, alegerea aleatorie presupunând un eșantion mai larg pentru a oglindi opinia a peste 300.000 de oameni. Din alt punct de vedere, dacă s-a ales o cercetare calitativă, cum lasă să se înțeleagă numărul de 35 de subiecți, atunci ar fi trebuit să primeze criteriile clar elaborate pentru a obține un grad cât mai mare de reprezentativitate a acestui eșantion, și nu doar păstrarea unui „oarecare echilibru”, noțiunea de „aleatoriu” nemaivându-și deci locul.

Titlul celui de-al doilea volum, *Discursuri despre moarte în Transilvania secolelor XVI-XX*, l-am fi dorit mai puțin nefericit ales, ținând cont de faptul că mai bine de jumătate dintre studiile cuprinse nu răspund decât tangențial la coordonatele spațială și temporală enunțate. Trecând peste acest mic inconvenient, el aduce în prim-plan aceeași predispoziție transdisciplinară, evidențiată de investigațiile generoase ale unei serii de arheologi, thanatologi și sociologi, o bună parte dintre ei semnând și în primul volum.

În ciuda eterogenității tematicilor abordate, dar mai ales a întinderii textelor (de la zece la o sută de pagini), ca și a aspectului cantitativ în ceea ce privește aparatul critic (care variază de la patru note de subsol la 421), studiile pot fi privite ca un tot omogen prin originalitatea pe care o emană fiecare dintre ele în parte, sau prin generoasa ofertă metodologică ce o înfățișează. De asemenea, se remarcă o deosebită acribie documentară din partea autorilor, ca și o pasiune, uneori exagerat pronunțată, în relația dintre autor și subiect. Tipuri de analiză și metodologii dintre cele mai diverse, de antropologie politică și istorică, de istorie și critică literară etc., sunt întrebuițate pentru a răspunde caracterului transdisciplinar al volumului.

Lucrarea este prevăzută cu un „Cuvânt înainte” ce oferă o privire sumativă asupra volumului, trecând în revistă fiecare studiu în parte și, de asemenea, cu un extrem de util indice de nume și locuri. Volumul a fost structurat în două părți mari: I. „Contribuții metodologice, istoriografice, sociologic-epistemologice și antropologice cu referire la studierea morții și a fenomenului muririi”, ce adună semnăturile unor specialiști aparținând unor bresle diferite: arheologul Alexandru Sonoc, cunoscutul teolog și sociolog Georg Weber (cu un studiu pe marginea relației dintre structura atribuirii de sens morții și structura societăților moderne), filosoful Ciprian Bogdan, sociologul Angela Dobrescu și psihologul Philippe Bachelor, în cazul ultimului contribuția fiind cu atât mai salutară cu cât autorul nu provine din spațiul european. Partea a II-a, intitulată „Istorie confesională, discursuri oficiale și populare despre moarte și murire”, cuprinde studii consistente ale membrilor și colaboratorilor grantului, în marea lor majoritate istorici: Carmen Florea, Maria Crăciun, Ana Dumitran, Edith Szegedi, Marius Rotar, Corneliu Pădureanu, Lucian Robu, Cristina Dogot, Marian Coman și Rodica Grigore.

După aceeași procedură aplicată în cazul primului volum, vom lua sub lupă câteva dintre aceste studii. Unul dintre articolele care ne-a ridicat cele mai multe semne de întrebare este cel al Angelei Dobrescu, Bocetul pop *sau despre resemnificarea patrimoniului funerar. Studiu de caz: Cimitirul Bellu din București*. După ce își justifică alegerea pentru respectivul cimitir, autoarea își propune să analizeze „modificarea relației cu moartea” sau, reutilizând un termen de mai sus, a „updatării” ritualurilor funerare, fiind vorba de populația tânără. Studiul descrie istoricul cimitirului, amenajarea spațială, regulamentele de funcționare, arhitectura funerară, taxele percepute, procentul ridicat al personalităților, gradul de notorietate, potențialul de atractivitate etc., constituindu-se aproape într-o reclamă a acestui loc de veci. Astfel, aflăm despre faptul că „Cimitirul Bellu contează ca fiind singurul cimitir de categoria I” (p. 179), despre taxele accesibile, de „concesionarea corectă și administrarea eficientă a patrimoniului cimitirului” (p. 179), despre faptul că „administrația cimitirului [...] are reputația de a asigura prețuri corecte, de a nu „înșela” oamenii” (p. 179), despre faptul că M. Lucescu și V. Cataramă și-au asigurat deja locul de veci aici, despre calitatea serviciilor care se ridică la numărul de 104, de adresa web (menționată de autoare, dar pe care, evident, nu o vom reproduce), despre faptul că „cimitirul

este supravegheat de gardieni în uniformă albastră, gata să intervină în orice clipă în situații de necesitate” (p. 182), despre „facilități moderne disponibile, cum este, de pildă, un automat D[...] - [autoarea îi dă întregul nume] (de cafea, ceai etc.)”, despre modalitățile de a ne găsi un loc de veci la Cimitirul Bellu etc. Sunt informații care domină, chiar subjugă cantitativul textului studiului, ce ne vor fi convinși, cu siguranță, să vizităm cu proxima ocazie acest punct de atracție și chiar să ne căutăm un loc de veci aici, dar care nu confirmă, decât cel mult tangențial, intențiile mărturisite ale autoarei de a analiza cum anume „ritualurile funerare [...] sunt reconstituite și iau forma unor experiențe substitutive, sincrone cu valorile unei societăți moderne, secularizate”. Faptul este explicabil și prin prisma unei vapoaze bibliografii utilizate, astfel încât se poate considera că autoarea oferă doar materialul informațional, în timp ce cititorul va proceda la interpretări de unul singur. Episodul înmormântării Laurei Stoica (p. 185-186) nu este suficient pentru a proiecta mutația modului în care tinerii își reprezintă ritualurile funerare. În plus, interviurile de natură a reliefa tocmai percepția acestui segment de vârstă sunt aplicate pe personal administrativ și managerial, pe concesionari și vizitatori, dar pe tineri, în mod explicit, nu.

În plus, textul aduce în prim-plan termeni pretențioși, precum „desemantizare funerară”, „neutralizare simbolică a spațiului”, „resemnificare de fond”, „mediatori specifici”, „etnometodologie”, „interviuri structurate”, „delimitări ale sacrului și profanului, a ezotericului și exotericului”, „control rațional în asumarea morții”, atent evidențiați de autoare prin tehnicile „Microsoft Word”, termeni care par a fi însă în suspensie, nedublați/neconfirmați de explicațiile/detalierile aferente. De altfel, construcția frazeologică, metodele expunerii, stilul, ar fi de fost de dorit să nu emane atât de mult prozaism.

Studiul Anei Dumitran, *Lirica funebră transilvăneană între profan și sacru* este, în schimb, unul convingător, demonstrând că ritualurile de înmormântare practicate de români au constituit până târziu un sincretism între practicile vechi, precreștine, și cele subsumate Molitvenicului. Explicarea întârzierii fenomenului de apropiere mai accentuată a obiceiurilor de înmormântare ale românilor de registrul creștin este pusă pe seama folosirii slavonei ca limbă liturgică și a rarității manuscriselor slavone conținând prohodul. Autoarea procedează apoi la o analiză, din perspective multiple, a genului liric reprezentat de cântecele, versurile și iertăciunile la morți. Cele mai vechi prezențe ale acestui gen țin de părțile vestice ale Transilvaniei și sunt puse în relație, printr-o interesantă argumentație, cu prozelitismul calvin, începând cu veacul al XVII-lea, între românii bihoreni. Studiul operează și o diferențiere netă între noțiunile de „bocet” și „vers/cântec la om mort”, la nivel de motivație, tematică, tipologie, ajungându-se la concluzia: „Bocetul tradițional este deci o jelire a frumuseților lumii și vieții pe care defunctul nu le va mai vedea, în vreme ce noul tip de lamentație refuză idilicul, invitând la o evaluare a existenței și la valorizarea acesteia în acord cu preceptele creștine” (p. 275). Autoarea își exprimă însă precauția în legătură cu unele ipoteze pe care le-ar putea genera acest gen liric: dacă primele „versuri funebre” au fost traduceri sau creații originale, în ce mod evoluția acestor producții se poate translata asupra raporturilor dintre ortodoxie și protestantism în Transilvania epocii etc.

Urmează reproducerea unei serii de versuri din împrejurimile Zlatnei, din secolele XVII-XIX, care, după cum remarcă autoarea, „pe lângă diversitatea tipologică și tematică, această ‘generozitate’ a segmentului temporal ne permite să surprindem și evoluția în timp [...]”. Totuși, acest act de a „surprinde”, de a observa și interpreta, rămâne la latitudinea cititorului, întrucât ajutorul venit din partea autoarei este cvasi-inexistent. Pentru un nou tip de a scrie istoria, ce se dorește ne- și anti-pozitivist (cel puțin aceasta încearcă cele două volume, o raportare la alte paradigme istoriografice, și probabil nu doar din punct de vedere tematic), raportul între discuții-dezbateri-interpretări, pe de o parte, și reproduceri de documente, pe de alta, de 6 la 23 de pagini îl găsim inoportun. Același lucru este sesizabil și în cazul studiului

semnat de aceeași autoare în primul dintre volume, intitulat *Constante ale discursului în omiletica funebră a românilor transilvăneni din veacul al XVII-lea*, în cadrul căruia, după aceeași rețetă, ponderea cantitativă o deține detașat reproducerea de documente.

Un alt articol care ne-a atras atenția este cel semnat de Edith Szegedi, *Boală, moarte și medicină în secolul al XVII-lea*, un studiu convingător, între cele mai valoroase ale volumului, sintetic, abordând o perioadă întinsă, construit în cea mai mare măsură pe discursul medical al secolului al XVII-lea. Cercetarea identifică dimensiunea teologică a relației boală-moarte-medicină, oferind, în același timp, o excelentă definire și defalcare a problematicilor și terminologiei abordate. Excelentă este și plasarea subiectului în context, temporal, spațial și tematic, reliefându-se astfel contextul schimbării de paradigmă față de același trinom, boală-moarte-act medical, petrecute în veacul al XVII-lea. Studiul se dezvoltă pe marginea lucrărilor *Pax corporis*, una dintre primele din literatura medicală în limba maghiară, și *Pax sepulcri*. În partea a doua este radiografiată activitatea medico-teologică a lui Pápai Páriz Ferenc. Este evidențiat rolul său ca mediator între cultura medicală și teologică occidentală și medicina și teologia din Transilvania, sau ca mediator între medicina științifică și cea populară. Ceea ce reușește însă autoarea, în chip remarcabil, este transferul conceptual de la acest studiu de caz la paradigma unei întregi epoci, pornind de la fundamentul pe care îl reprezintă complexa legătură dintre boală și moarte.

Peste studiul lui Lucian Robu, *Boală și moarte în România interbelică. Considerații generale*, vom trece ceva mai rapid, menționând că tratează, așa cum reiese și din titlu, conceptul de sănătate publică în România interbelică din perspectivă medicală, legislativă și socio-culturală, și punctând însă gradul de generalitate prea ridicat al lucrării, precum și neplasarea fenomenului într-un context mai larg. Sintetic, articolul nu răspunde însă la întrebări esențiale, ca de exemplu: care era boala ce a făcut cele mai multe victime în România interbelică? E o întrebare firească, ținând cont de titlul studiului. Se vorbește, e adevărat, de maladii frecvente, dar nu se indică superlativul. În același timp, nu se punctează nicăieri tendința, aproape obsesivă, a epocii pentru cifră, pentru cuantificare, pe care am observat-o în lucrarea doctorului G. Banu, *Sănătatea poporului român*, București, 1935, 534 p. (ca nespecialist, am dat de ea întâmplător). Convingerea noastră este că, dacă ar fi utilizat această lucrare, chiar exclusiv, autorul ar fi ajuns la concluzii mai generoase.

Ne-a captat atenția un nou titlu extrem de temerar și spectaculos al Cristinei Dogot, *Doctrina legionară și problema sinuciderii*, un subiect greu, pentru că așa cum mărturisește și autoarea, în ceea ce privește suicidul, „cazurile de legionari par a fi foarte puține” (p. 444). Însă, fără a ne ascunde în spatele unor eufemisme, din start trebuie să precizăm că textul, în totalitatea lui, nu ne-a convins în nici un fel. Introducerea în temă este exagerat de întinsă: autoarea vorbește despre problematica sinuciderii ca specie a morții, moartea ca problemă a omenirii, dintr-o perspectivă filosofică, despre sinucidere – concept și definiții, despre disputa Durkheim-Landsberg pe marginea definiției sinuciderii, despre cauzele sinuciderii și fundamentul ei, despre un „scurt istoric” al sinuciderii, de fapt al atitudinilor față de sinucidere, pe cinci pagini, traversând epocile de la Vechiul Testament la filosofia iluministă, apoi despre „problematica sinuciderii în România comunistă”. Din fericire, autoarea se mai și autocenzurează pe alocuri: „studiul de față nu își propune analiza cazurilor patologice de sinucidere” (p. 438). Din nefericire, se autocenzurează și atunci când nu este cazul: istoricul sinuciderii dezbate pe patru pagini (și urmărind (prea) îndeaproape lucrarea lui Georges Minois, *Istoria sinuciderii. Societatea occidentală în fața morții voluntare*) un discurs aproape imuabil al atitudinii față de sinucidere traversând epocile, în timp ce tocmai modificările de registru pe care le aduce secolul al XIX-lea și romantismul sunt expediate în două fraze (p. 443), chestiune pe care o intuim chiar și în calitate de nespecialist. Tocmai ceea ce ar putea fi relevant pentru analiza de față (relația dintre doctrina politică și actul suicidal), „sinuciderea ca protest politic”, după cum

punctează (dar numai punctează) autoarea, survenită „în perioada revoluțiilor” (?) se constituie în trei rânduri de text.

Și astfel cititorul va parcurge, deabusol de această contextualizare falsă – sau, cel puțin eronată – a problematicii, „numai” jumătate din întinderea lucrării pentru a ajunge, după cum la fel de deabusolant punctează autoarea, „la ceea ce interesează studiul de față, și anume suicidul politic în perioada regimului comunist”, în contradicție cu direcțiile trasate prin titlu. Ideologia legionară este pusă în antiteză cu comunismul, pentru a se ajunge apoi la subcapitolele de final, „Jertfa, idee centrală a ideologiei legionare” și „Membrii Legiunii între doctrina legionară, sinuciderea embrionară și sinuciderea altruistă”. În fapt, problematica jertfei legionare este o interpretare a discursului lui Zelea-Codreanu în cheia lui Durkheim, evident, prin filtrul autoarei. Se pornește de la ideile durkheimiene despre sinucidere pentru a face corelația fundament (ideea morții în doctrina legionară) – cauză (regimul concentraționar) – efect (sinuciderea).

Intenția anteprounțată a autoarei era aceea de a analiza „segmentul comportamental al suicidului embrionar la nivelul unui grup” (p. 443-444). Or, reducând tot ceea ce a purtat numele de legionar la definițiile și intențiile lui Zelea-Codreanu, acest grup unitar există numai în interpretarea autoarei. Nicăieri în cadrul studiului nu se pomenește despre evoluția doctrinară a mișcării, despre eterogenitatea ei, despre transformările radicale survenite după 1938, despre simiști și antisimiști, despre măsura în care cei care au intrat în mișcarea legionară, mai ales după 1940, își vor fi însușit preceptele legionare, despre „cât de legionari” erau cei catalogați drept legionari în perioada comunistă etc. Așadar, iertată fie-ne expresia total neacademică, legionarii sunt băgați într-o mare oală, prin urmare acest grup unisonant care face obiectul analizei, definit, coagulat și vertebrat de discursul codrenist (în covârșitoare proporție) este, de fapt, o plămuire forțată de cursul pe care îl ia analiza în discuție. Ideea ne duce cu gândul la lucrarea lui Mihai Fătu și Ion Spălățelu, *Garda de Fier. Organizație teroristă de tip fascist*, apărută în 1980, și pe care, în treacăt fie spus, autoarea nu o utilizează atunci când tratează raportul dintre cele două ideologii, deși este una fundamentală pentru o asemenea discuție.

De asemenea, problematica jertfei legionare este tratată succint și unilateral. Se vorbește despre înrolarea lui Moța, dar nimic despre nicadori, decemviri, „răzbunători” etc., subiecte ce ar fi putut aduce mai multă lumină asupra conceptului. Dacă totuși autoarea intenționa să procedeze la „analizarea doar a ideii de moarte așa cum a fost aceasta coagulată în discursul legionar”, găsim impardonabilă neutilizarea unor lucrări fundamentale precum: Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelului Mihail”: o contribuție la problema fascismului internațional*; Eugen Weber, *Dreapta românească*; Julius Evola, *Naționalism și asceză* (cu un capitol intitulat „Legionarismul ascetic. Convorbire cu liderul *Gărzii de Fier*); Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier 1919-1941. Mistica ultranaționalismului*; Gh. Buzatu, C. Ciucanu, C. Sandache, *Radiografia dreptei românești* etc. În urma unor asemenea lecturi, s-ar identifica un oximoron în alăturarea „legionar-sinucigaș”, în accepțiunea clasică a termenului de „sinucigaș”, legionarii fiind, prin excelență, fervenți creștini practicanți, iar actul suicidal fiind, în doctrina creștină, cel mai grav dintre păcate, fapt pe care autoarea nu îl punctează. E adevărat, aceeași autoare vorbește de tipuri de sinucidere mai puțin „clasice”, de „sinucidere altruistă” sau de „sinucidere embrionară” (expunere, imprudență, apatie față de propria persoană). Totuși, punctarea unor asemenea chestiuni, defalcarea la nivel semantic, devine esențială, altfel s-ar înțelege că termenul de „jertfă” este subsumat celui de sinucidere, într-o accepțiune modernă, și inclusiv că, de exemplu, răstignirea lui Iisus Hristos a fost un act de sinucidere altruisto-embrionară (în urma lecturii textului, nu am înțeles diferența dintre aceste două forme ale suicidului, ce par a fi suprapuse). Pe acest raționament, termenul de „jertfă” ar trebui scos din vocabular, nemaiaivându-și sensul.

În final, se atașează câteva anexe sub forma unor tabele, pentru a susține demonstrația printr-o „bază documentară”, conform intenției „metodologice” enunțate anterior de autoare, de „redare în anexă a tuturor cazurilor de sinucidere depistate în cadrul a două lucrări” (p. 445). Este vorba de astfel de cazuri extrase din lucrările lui Cicerone Ionițoiu și Ion Gavrilă-Ogoranu, fără a justifica însă opțiunea pentru aceste lucrări. Se discută mult prea sumar în ce măsură acestea sunt relevante, din perspectiva surselor care stau la baza lor. Tabelul I cuprinde 35 de „cazuri de sinucidere realizate”, dar la rubrica „apartenența politică” există doar doi legionari și un posibil legionar, ceilalți având o apartenență neprecizată sau aparținând altor grupări (de ce au trebuit incluși și aceștia?). Dar și în cazul celor doi legionari, plus unul posibil, condițiile sinuciderii sunt suspecte, după cum reiese din rubricile „modul de sinucidere”, „motivul sinuciderii” și „observații”. Prin urmare, ne întrebăm: Care e până la urmă demonstrația autoarei? Din cei 35 de subiecți contabilizați s-ar putea să nu existe niciun legionar sinucigaș. Același tablou îl înfățișează și Tabelul II, al „Încercărilor nereușite” de sinucidere, ce inventariază opt cazuri, dintre care trei de legionari. Tabelul al III-lea conține 34 de cazuri de „sinucidere embrionară”, din care patru legionari și un posibil legionar. Aceleași întrebări de mai sus: Ce rost a avut așezarea la un loc a legionarilor și ne-legionarilor într-un tabel de natură a argumenta problematicile dezbătute în legătură cu sinuciderea legionară, exclusiv? În ce măsură actele înregistrate sunt veridice, mare parte dintre ele având loc în condiții suspecte? De asemenea, informațiile prezentate aici trebuie luate cu circumspecție. De exemplu, în cazul lui Valeriu Gafencu, la rubrica „modul de sinucidere” stă notat: „refuzul îngrijirii medicale condiționate”, iar la rubrica „motivul sinuciderii” – exact același lucru (?) Totuși, la penitenciarul de la Târgu Ocna, Valeriu Gafencu a oferit streptomycină (pentru tratarea TBC-ului pulmonar, osos și ganglionar de care suferea) pastorului protestant de origine evreiască Richard Wurmbbrandt, care suferea de aceeași boală. De condiționare nu se poate vorbi decât în măsura în care Gafencu primise streptomycină de la un alt deținut, Victor Stratan, cu o formă mai puțin severă de TBC, care a avut inițial obiecții față de intenția lui Gafencu de a ceda medicamentul mai departe. În acest context, Gafencu a cerut să nu fie condiționat. Până la urmă, Gafencu „s-a condamnat” pe sine la moarte, salvându-l pe Wurmbbrandt. Am făcut această digresiune pentru a arăta că informațiile cuprinse în tabelele studiului pot fi, dacă nu eronate, cel puțin evazive, deși înțelegem că, în lumina conținutului studiului, jertfa lui Gafencu e tot o „sinucidere embrionară”.

Una peste alta, tentativa de a dedica acestui domeniu cele două volume este salutară, confirmând amploarea pe care studierea fenomenului a căpătat-o în ultimii ani, dacă ne gândim doar la unul dintre tomurile *Caietelor de antropologie istorică* (5-6, Cluj-Napoca, 2004) și la anunțatul număr, pentru anul în curs, al revistei *Xenopoliana*, dedicate aceluiași domeniu. În același timp însă, domeniul ni s-a părut, cel puțin în lumina aruncată de volumele mai sus prezentate, ca fiind ușor dilatat și necesitând imperios o abordare sintetică, o privire panoramică cu rol de limpezire.

TUDOR ROȘU

Zenovie Pâclișanu, *Biserica și românismul. Studiu istoric*, ediție îngrijită de Ioan Țimbuș, Târgu-Lăpuș, Galaxia Gutenberg, 2005, 130 p. + [1] f.

La puțin timp după tipărirea, sub pseudonimul Iustin Volbură, în revista clujeană *Răvașul*¹, a textului cu nenumărate implicații culturale, naționale și politice, intitulat, simplu dar convingător, *Biserica și românismul*, preotul greco-catolic și istoricul Zenovie Pâclișanu îl va

¹ Iustin Volbură, *Biserica și românismul*, în *Răvașul*, Cluj, VIII, 4-5, 6-7, 8, aprilie-august 1910, p. 131-139, 222-246, 263-281.